

Данијела Д. Јелић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

БОЖИДАР ПЕТРАНОВИЋ И ПОЧЕЦИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ПЕРИОДИКЕ У ДАЛМАЦИЈИ

Апстракт: *Божидар Петрановић убраја се међу најзначајније српске културне раднике који су дјеловали на простору Далмације у 19. вијеку. Иако је свој допринос дао истовремено на неколико различитих поља (био је, између осталог, правник, писац, књижевни историчар, преводилац, народни посланик, аутор правних списа, историчар), међу његовим најзначајнијим пословима издваја се покретање и шестогодишње уређивање Српско-далматинског магазина, првог српског књижевног часописа у Далмацији, чији се утицај распростирио на знатно ширем простору од оног којем је поменути периодик био провобитно намијењен. У раду је истраживачка пажња усмјерена на значај и улогу културног, књижевног и уредничког ангажмана Божидара Петрановића међу далматинским Србима, с посебним освртом на његов допринос покретању и утемељењу Српско-далматинског магазина.*

Кључне ријечи: *Божидар Петрановић, Српско-далматински магазин, књижевни часопис, Далмација, Срби, 19. вијек.*

1. Божидар Петрановић (1809–1874)

1. 1. Међу значајним личностима које су дале драгоцјен допринос развоју српске културе и књижевности у Далмацији током 19. вијека налази се и Божидар (Теодор) Петрановић (Шибеник 1809 – Венеција 1874), један од најобразованијих и најплодоноснијих културних дјелатника тога времена на простору о којем је ријеч. Рођен је у Шибенику почетком вијека (1809) обиљеженог смјеном владара и наговјештајима предстојећих друштвених и

политичких промјена које ће се одвијати у знаку буђења и јачања националне свијести народа који су живјели на овој етнички и конфесионално хетерогеној територији (уп. Gavrilović, 1981). Божидар Петрановић рођен је у породици чији су трговачки послови били везани за шибеничко залеђе и која је, као и већина српских породица које су се почетком 19. вијека населиле у овом дијелу Далмације, у Шибеник доспјела из сусједних крајева (в. Кашић, 1975:р.62; уп. Krestić, 2010). Свјестан важности и улоге образовања, Марко Петрановић, Божидаров отац, постараће се да његов син стекне за то вријеме и околности широко образовање иако тада у Шибенику није било ни гимназије, ни више основне школе. Тако ће будући уредник *Српско-далматинског магазина* похађати наставу код фрањеваца и доминиканаца, који су га, између осталог, подучавали и незаобилазном латинском и италијанском језику. Отац га шаље у приватну школу фрањевца Бонавентуре Пинице, али ће се га истовремено подучавати и јеромонах Генадије Мамула, код којег је, поред вјерског образовања, стицао знања из њемачког језика (Sundečić, 1878:pp.5–7). Шесторазредну гимназију² Божидар Петрановић похађа у Сремским Карловцима (Sundečić, 1878:pp.8–9), гдје га је, када му је било 11 година, послао Марко Петрановић иако су у то вријеме гимназије (италијанског усмјерења) постајале и у самој Далмацији – у Задру, Сплиту и Дубровнику (в. Milutinović, 1979:p154). Током гимназијског школовања (1820–1826) Божидар Петрановић почиње самостално вјежбати превођење с италијанског и њемачког на српски језик, а за вријеме школских распуста често борави у манастиру Шишатовцу, код тадашњег шишатовачког архимандрита, једног од водећих српских интелектуалаца тог времена и потоњег епископа, Лукијана Мушицког (Sundečić, 1878:pp.8–9; уп. Sjedoglavčić, 2007). Након завршетка гимназије отац га одводи у Грац, гдје је по сопственој жељи три године слушао филозофију и упознао, међу осталим Србима и Хрватима који су се у то вријеме школовали у Грацу, Лудевита Гаја, с којим ће касније сарађивати (Sundečić, 1878:p.9). Универзитетско образовање Петрановић наставља у Бечу, у европској престоници у којој се омладина из свих српских крајева школовала кроз цијели 19. вијек, а у којој ће он провести три године слушајући права (1829–1831). Студиј права Петрановић ће завршити у Падови 1833. стицањем дипломе доктора 'обојих права' (уп. Perić, 1983:p.49), то јест доктора грађанског и канонскоцрквеног права.

² У вријеме када је Петрановић тасао за гимназијско школовање у овом дијелу Далмације постоје три гимназије: у Задру, Сплиту и Дубровнику. Његов отац ипак одлучује да га пошаље у гимназију у Сремским Карловцима. Јасно је да нису били посриједи практични разлози, будући да је гимназија у Задру била ближа Петрановићу и да су при доношењу такве одлуке Петрановићевог оца главну улогу одиграли родољубиви мотиви (уп. Sundečić, 1878).

1. 2. Када је ријеч о административно-правном службовању Божидара Петрановића, међу његовим првим ангажманима била је позиција личног секретара епископа далматинског Пантелејмона Живковића, који је на челу Епископије далматинске замијенио Јосифа Рајачића, владику који се снажно противио унијатском пројекту³ бечких власти, због чега је и смијењен с епископског трона (в. Gavrilović, 1981:pp.286–288). У тренутку када му је владика Живковић понудио мјесто секретара, Петрановић је обављао посао практиканта у задарском окружном суду, који је добио одмах по повратку из Падове (1833–1834). Државни посао напушта након годину како би могао прихватити поменуту службу код новог владике далматинског, коју ће обављати од 1835. до 1839. године. Тако ће овај учени Шибенчанин постати један од најближих сарадника, ‘особа од повјерења’ Рајачићевог насљедника, епископа Живковића, за којег се у коначници испоставило, супротно очекивањима аустријских власти, да је ‘тврђа’ струја и од свог претходника, те у том смислу подједнака, ако не и већа препрека пројекту уније. Премда је био Живковићев секретар, Божидар Петрановић ће, према увидима Љубе Влачића, у својој преписци с тадашњим аустријским царским намјесником у Далмацији, грофом Венцлавом Лилиенбергом, изразити своју спремност да подржи унију (гроф Лилиенберг је у то вријеме био је задужен од стране бечког двора за спровођење унионистичког пројекта међу далматинским Србима) (в. Vlačić, 1929). Као најближи сарадник повученог епископа Живковића, Петрановић се властима у Бечу чинио идеалним посредником, који би евентуално био у стању да изврши утицај на актуелног епископа те да га придобије за пројекат уније (в. Vlačić, 1929:p.134). Иако, на први поглед, из преписке на коју се Влачић позива дјелује да је Петрановић наклоњен пројекту уније, све су прилике да је он ипак имао супротне циљеве од оних за које се залагала власт у Бечу и њени намјесници у Далмацији, те да је његова преписка с царским намјесником била дио промишљеног дјеловања како би себи, на другој страни, осигурао неометан наставак национално-еманципаторског рада међу далматинским Србима (уп. Petić 1983:pp.56–57). У прилог чињеници да Петрановић не доводи у питање своју конфесионалну припадност, упркос тајној преписци с бечким властима, свакако говори и смјер у којем је развијао и уређивао *Српско-далматински магазин*, часопис којем је поставио темеље и чијих је првих шест бројева лич-

³Када је Далмација након француске владавине доспјела поново под аустријску власт, долази до организованог, планског унијаћења православног становништва, чији је иницијатор био сам бечки двор, који је своје планове спроводио уз помоћ својих намјесника у Далмацији (в. Gavrilović, 1981).

но уредио и објавио. *Магазин* покреће за вријеме секретарског мандата код епископа Живковића, а први број објављује 1836. године у Карлштату.

1. 2. 1. Након службовања код епископа Пантелејмона Живковића, Божидар Петрановић прелази поново у државну службу, овога пута у сплитски суд, гдје је положио заклетву за 'слушаоца' да би убрзо потом био премјештен на острво Вис, гдје ће обављати посао канцелара суда. У то вријеме започиње чувену полемику с Николом Томазеом у вези са ставом Доситеја Обрадовића према католицизму, а који је Томазео критиковао у свом чланку објављеном у италијанском листу *Gazzeta di Venezia* 1844. године. Томазеова критика била је усмјерена на Доситејеве, како је тврдио, предрасуде према латинској цркви (уп. Sundečić, 1878:p.29). Тада већ бивши уредник *Магазина* упутиће с Виса писмо Николи Томазеу, које је штампано на италијанском језику у десетој свесци *Српско-далматинског магазина* објављеној 1845. године, а у којем стаје у Доситејеву одбрану истичући да текстови писца *Живота и прикљученија* одишу разумијевањем и толеранцијом, те да он није гајио конфесионалне предрасуде већ је тежио ка томе да јеванђелска истина буде примјјењена у свим сферама живота, без обзира на то каква је нечија вјерска припадност (в. SDM 1845:pp.114–116). Полемика ће бити окончана штампањем брошуре Божидара Петрановић под насловом *Parole in risposta all' articolo del chiarissimo signor Nicolò Tommaseo, Della tolleranza del Dott. Petranovich*, која је изашла у Задру 1846, те Томазеовим признањем да је 'гријешило из незнања', што је Томазео признао у приватној преписци са својим земљаком Шпиром Поповићем (уп. Milutinović, 1979:p.158).

1. 2. 2. Послије Виса Петрановић ће једно вријеме радити у Имотском, Обровцу и Книну (в. Sundečić, 1878), а 1848. године постаће народни заступник у тадашњем бечком сабору (за обровачку, книнску, дрнишку и врличку крајину) пред којим се залагао за народна права у складу с илирским и југословенским програмом (уп. Perić, 1983:pp.67–72), показујући притом разумијевање и за хрватске политичке интересе (в. Sundečić, 1878:pp.40–42). За вријеме боравка у Бечу превео је на српски језик *Грађански аустријански законик*, а по окончању тамошње службе ради у задарском суду (1850), потом у Котору (1852) те поново у Задру (1855). На врхунцу Петрановиће каријере, 1873, цар Фрањо Јосиф I именовао га је за дворског савјетника.

1. 2. 3. О угледу Божидара Петрановића, значају његове културне, друштвене па на концу и политичке мисије, свједочи, између осталог, и његово чланство у угледним институцијама тога времена – Југословенској академији знаности и умјетности у Загребу, Српском ученом друштву у Београду, Књижевном

одељењу Матице српске у Новом Саду, те у Матици далматинској, у чијем је покретању учествовао. Широко образован, Петрановић се – осим што је познавао латински и италијански једнако добро као и матерњи српски – врло добро служио и њемачким и руским језиком. Међу бројним пословима на којима је био ангажован издваја се, поред осталог, његова *Историја књижевности поглавитих на свијету народа од најстаријих времена до садашњег вијека*, која је објављена Новом Саду 1858. (в. Tartalja, 1964:pp.50– 51). Пред крај живота (1874), а умро је у Венецији, гдје је боравио ради лијечења, добио је највише мјесто у судском систему, мјесто савјетника и члана комисије пред којом су се полагали судски испити. Животни вијек првог уредника *Магазина* временски се подударо с преломним догађајима у историји Далмације, попут Наполеоновог повлачења и стварања тзв. Аустријске Далмације, која се простирала од Пага до Будве (в. Petrović, 1990). Његове заслуге као покретача и првог уредника *Српско-далматинског магазина* заузимају посебно мјесто када се има у виду значај и улога коју је *Магазин* имао међу далматинским Србима. Сем Божидара Петрановића кућа трговца Марка Петрановића дала је још једног уредника *Српско-далматинског магазина* (премда краткотрајног), Божидаровог брата Герасима Петрановића.

2. Српско-далматински магазин

2. 1. *Српско-далматински магазин* (1836–1872) представља, као што је већ поменуто, један од најзначајнијих културних и националних подухвата Божидара Петрановића. *Магазин* је излазио тридесет и осам година током којих је штампано тридесет свезака овог у то вријеме јединог српског књижевног часописа на простору Далмације. Године постојања и излажења часописа омеђене су значајним догађајима у српској књижевности: с једне стране, покретање часописа и прва деценија његовог објављивања падају у вријеме побједи Вукове реформе и јављања новог правца у српској књижевности – романтизма, док је, с друге стране, посљедње године излажења *Магазина* обиљежила смјена књижевних праваца – актуелног књижевног правца романтизма наступајућим реализмом (в. Deretić, 1985). Сржна мјеста у програмској оријентацији *Српско-далматинског магазина* која одређују његов карактер и усмјерење јесу Доситеј и Вук, те просвјетљивање и народни језик (уп. Deretić, 1985). *Магазин* је, између осталог, својим књижевним прилозима утицао на формирање и подизање књижевне свијести код Срба не само у Далмацији већ и на простору Босне и Херцеговине и Црне Горе, гдје је, путем претплатника

и сарадника, проширио своје дјеловање. Имајући на уму вријеме излажења периодика, као и његов могући утицај на обликовање књижевних струјања и појединих писаца на широком подручју на којем је био распрострањен, јасно је зашто поменути периодик заузима значајно мјесто међу српским књижевним гласилима тога времена. Иако је публикација имала у првом реду књижевни карактер⁴, термин књижевност се у овом случају узима у ширем значењу будући да књижевно-естетски домети текстова објављених у *Магазину* варирају, те се стога не могу поимати и вредновати у строго књижевно-умјетничком смислу. Такво тумачење и разумијевање поменутог термина условљено је контекстом дате књижевне епохе, али и књижевно-културним, географским и – на крају – политичким специфичностима простора о којем је ријеч, а које ће се у знатној мјери одразити на сам карактер и књижевни квалитет прилога који су штампани у овом гласилу.

2. 2. С обзиром на политичке и друштвене околности у којима се *Магазин* формира и утемељује, јасно је зашто је његова појава била толико значајна не само за Далмацију, у којој је излазио, већ и за Црну Гору и Босну и Херцеговину (иако је, судећи према списковима ‘пренумераната’, знатан број читалаца имао и у Србији и Војводини). У тренутку када је објављен први број часописа у Далмацији је био у току већ помињани пројекат бечке владе који се тицао унијаћења православног становништва на овом простору (в. Gavrilović 1981:pp.284–288). Након шест објављених бројева *Српско-далматинског магазина* Божидар Петрановић добија премјештај на острво Вис, што ће, како је сам тврдио, био разлог његовог повлачења с позиције уредника *Магазина*. Наиме, на Вису је практично било немогуће да се бави уредничким послом, будући да је у питању острво које је било одсјечено од свих збивања. Треба поменути и то да има основа за претпоставку да је уредник *Магазина* намјерно скрајнут на ово удаљено острво како би напустио уредничку позицију у публикацији која је несумњиво изазивала подозрење аустријских власти, које су се њеном покретању противиле још на самом почетку (уп. Milutinović, 1979:pp.155–156). Бранка Прпа Јовановић у вези с тим истиче да је ‘иницијатива за покретање *Алманаха* генералу Лиленбергу изгледала субверзивна, тим више што је Петрановић, као секретар далматинске епископије и најближи сурадник далматинског епископа Пантелејмона Живковића, био у живи догађаја око унијаћења’ (Прпа-Јовановић, 1988:р.9). У коначници је покретање часописа дозвољено захваљујући, између

⁴Профил *Магазина* налази се негдје између књижевности и других дисциплина, прије свега историје и етнографије, али и других области знања које су биле у функцији просвјештавања и едукације’ (Прпа-Јовановић 1988:р.12).

осталог, интервенцији самог епископа Пантелејмона Живковића (Milutinović, 1979:pp.155–156). Да је подозрење Беча било добрим дијелом оправдано када је у питању утицај који је *Магазин* имао међу далматинским Србима, испоставиће се у годинама које су услједиле и у којима је овај часопис својим прилозима и концепцијом несумњиво утицао на подстицање и јачање националне свијести код Срба у Далмацији, и то као једна врста културне и књижевне осе око које се окупљало мањинско српско становништво на једном вјерски и национално хетерогеном простору и за њих политички неповољном (та неповољност била је очигледна и када је ријеч о употреби српског језика у јавном дискурсу, који је био потиснут због утицаја и доминације италијанског језика⁵ /в. Kalinić, 2014:pp.231–275). Основна језичка оријентација *Магазина*, којој је темеље поставио његов први уредник, била је употреба народног језика и старог правописа/ћирилице (в. Okuka, 1987:p.612).

Божидар Петрановић и *Српско-далматински магазин*

3. 1. О Петрановићевом уредниковању *Српско-далматинским магазином* и уопште о његовом раду у њему опширно су писали Рачки и Сундечић (в. Rački, 1875; Sundečić, 1878). Рачки исправно увиђа и дефинише кључне аспекте Петрановићеве идеје у вези са покретањем *Алманаха*:

‘*Магазин* је испрва био намијењен мањини нашега народа у Далмацији, која је грчко-источне цркве и служи се ћирилицом, те би зато прозван *Србски далматински алманах*. А и тому се не треба чудити; јер прво, Петрановић је сам оној цркви припадао; а друго, он се за својих наука гријао на ватри србске књижевности, која је за више година пред хрватском славила свој препорођај. Док су се у Загребу борили с првими почетци сваке писмености, србска је књига захватила кориен у источном дијелу нашега народа; србски је језик преко Копитара и Грима, србске су пјесме преко Хердера и Гетеа допрле дотле, докле је допирала њемачка књига и слава оних велумника њезиних... Петрановић се инди обратио својом радњом најприје к источној половини народа; прем му није имало сакривено бити, да ће тием само неизравно дјеловати и на западну половицу’ (Rački, 1875:pp.182–183).

Први уредник је, оцјењује Рачки, *Алманеху* дао ‘смјер поучно-забавни... и хтио је народне и црквене потребе својих сувјерника подмирити. Уза то чувао се је

⁵Италијански језик преовлађивао је не само по уредима, већ по свим школама покрајинским без разлике, па онда по свима нашим угледним породицама уздуж Приморја. Сва интелигенција, осим ријетких изнимака, говорила је искључиво италијански’ (Anonim, 1909:p.129).

свега, што би подобно било пореметити склад између цркве и народа' (Rački, 1875:p.183). Овим Рачки објашњава и Петрановићеву 'језичку политику' у *Магазину*, односно то што су прилози у њему писани народним језиком, али старом ортографијом: 'Петрановић није оклиевао увести у свој орган народан језик; али гледе правописа попустио је старијој предаји, која се особито о цркву наслађала' (Rački, 1875:p.183). Ипак, каже Рачки, 'опазио је сам Петрановић да је успјех, кој је са својим органом у Далмацији постигао, једностран и неподпун; јер је већ ради писма био већини пучанства недоступан' (Rački, 1875:p.185). Он стога у *Даници илирској* за 1839, бр. 7, даје оглас у којем каже:

'Жеља је моја, а и свакога домородца бити мора, да нам овај магазин средиште књижевнога пословања свих Далматинах, негледајућ на верозакон, постане... Но писмена цирилска и латинска! Ту је запрека, рећи ће многи. Мала је то препона; родољубјем ласно ћемо свакој ствари одолети... лако ће Илири обијух црквих ту запреку с пута уклонити, учећи се цирилска и латинска писмена, док се и о уведу једне азбуке или алфабета паметна и права погодба не учини. Да би пако магазин далматински к циљу свому бољма напредовао, намерио сам у напредак и прилоге с латинским писмени у њ примати...?' (Rački, 1875:p.185; уп. Sundečić, 1878:p.24).

Из данашње перспективе није лако увидјети какав је ризик могла са собом носити ова Петрановићева одлука. О томе индиректно свједочи једна занимљива опаска коју, говорећи о себи и своме раду, даје Сундечић:

'За мојега учитељевања у православној задарској Богословији, упитам њеком приликом свога владику Кнежевића да ми искрено каже рад шта ме онако мрзи, као што ме бијаше онда мрзио. Одговори ми: Ја немам ништа против вас. Ви сте приљезан професор; ви се најморалније владате; неуморни сте у вашем послу; али, мој драги, ви тежите на Униотство. – А за Бога, по чему ви то судите! – По томе – прихвати он – што ви латиницом пишете. Ја се насмијешим на ове ријечи, и добро се сјећам да сам му овако одговорио: Радујем се, ваше високопреосвештенство, те рекосте да је тај сами и једини узрок вашој против мени мржњи. А што се тиче писања са латиницом или са ћирилицом, када бих ја знао да се Православље збиља оснива на овијем или на онијем словима, вјерујте ми да бих се с ове стопе отрекао и Вас и тога вашег православа. Но, мој Господине, ја добро знам на којијем и на каквијем истинама и начелима почива православна вјера...?' (Sundečić, 1878:p.14/1).

3. 2. Када је ријеч о Петрановићевим ауторским прилозима у *Магазину*, на првом мјесту треба споменути његове огледе из историје књижевности, сегменте његовог *тагнит опус*, *Књижество Србаља у средњем вијеку* (SDM, 1836:pp.29–41) и *Књижество древних Грка* (SDM, 1837:pp.27–40). О Петрановићевом раду на пољу историје књижевности детаљно је и аналитички писао Тартаља (Tartalja, 1964) у више пута помињаном раду. Ту су и информативни текстови, попут рада *Географическо-статистически преглед Далмације* (SDM, 1838:pp.33–59), који доноси обиље у оно вријеме актуелних података који су драгоцјени и с данашње тачке гледишта као историјски извор, или пак непотписани текст *Србско обитество у Шибенику* (SDM, 1837:pp.107–112). Петрановић је у *Магазину* користио и псеудониме *Веселин Сједоглава* или *Сједоглава*, али има и сразмјерно много (нарочито из времена његовог уредниковања) прилога за које се основано може претпоставити да су његови. Ту су и праве историографске студије, које прати адекватан критички апарат, попут награђеног (Sundečić, 1878:p.24) текста *Бој косовски* (SDM, 1839:pp.77–103), или мањи, такође често непотписани историографски и библиографски прилози (као, примјера ради, прилог о Синоду у Задру из 1808 /SDM, 1838:pp.83–85/); затим кратки текстови с корисним информацијама за живот српског читаоца у Аустријском царству онога доба, какви су *Краткоје родословије ниње благополучно царствујушчаго пресвјетљејшаго дома аустријскаго* (SDM, 1836:pp.23–24), или пак *Достојинства духовнаја свјатија Православнија восточнија церкви* (списак свих православних епископа у Монархији, SDM, 1836:pp.25–26), као и критички осврти на актуелна питања и проблеме (нпр. Веселин Сједоглава, *Разговор два Србљина* /SDM, 1839:pp.69–76/).

3. 2. 1. За вријеме свог школовања у Бечу Петрановић ће се први пут окушати у књижевном раду: у питању је поетски прилог, ода, која је, према ријечима Сундечића, испјевана 1831. у част рођендана Франца I (уп. Sundečić, 1878:p.12), али је у *Српско-далматинском магазину* насловљена као *Народна пјесна посвећена високоторжественном дану рожденија његовог величества цара и краља Фердинанда*, уз напомену уредника и аутора прилога да је претходно штампана у Карлштату 1835. Пошто је на аустријски престо Фердинанд дошао у марту 1835, највјероватније је у тексту пјесме само замијењено име владара, што је било лако изводљиво ако се има у виду чињеница да пјесма садржи 'општа мјеста' која су се могла односити и на живот новог бечког владара.⁶ Почетком треће деценије 19. вијека (1831) објављен је у *Летопису Матице*

⁶Један од стихова гласи: 'Дај, о Боже, да нам живи цар и краљ наш Фердинанд! Дај и руци добра цара твоје крепке руке моћ!' (SDM, 1836:p.75).

српске још један Петрановићев прилог, и то под насловом *Писма Шибенчанина*, која су настала под видним утицајем дјела Јоакима Вујића *Путешествије по Србији* (Sundečić, 1878:p.12; Tartalja, 1964:pp.34, 49).

3. 2. 2. Поред ауторских прилога, Петрановић је објавио и велики број превода, често непотписаних. Ради се о пригодним текстовима који се баве моралним, неријетко и образовним питањима, или пак чисто литерарним саставима, новелама и прозним одломцима објављиваним у рубрикама *Смјесице*, *Забавно чтеније* и сл. (о његовом преводилачком раду у *Магазину*, али и у другим листовима в. Tartalja, 1964:pp.38–39). Преводио је највише са италијанског, али и с других језика. Петрановић је, о чему је већ било ријечи, био прави полиглот; поред познавања класичних језика (старогрчког и латинског, који је знао изузетно добро) и фасцинације класичном културом (Tartalja, 1964:pp.37–38), Петрановић се, према Сундечићу, њемачким и италијанским користио као 'и са својим властитијем', а поред тога и литературом на француском и 'инглешком', те свим словенским језицима (Sundečić, 1878). Руски је сам тако добро савладао да је једно његово писмо проф. Головацком без икакве исправке и у цијелости штампано у лавовском зборнику, на захтјев учених чланова руско-галичке Матице, којима је прочитано (уп. Sundečić, 1878:pp.53–54).

3. 3. Улогу и значај Божидара Петрановића у покретању и утемељењу *Српско-далматинског магазина* могуће је у потпуности сагледати тек када се она размотри у свјетлу сложеног друштвеног и културног контекста у којем је периодик заснован, а који је, као што смо видјели, поред отежавајућих политичких и вјерских околности, укључивао и подозривост бечких власти према самом Петрановићу и његовом пројекту. Иако су и потоњи уредници алманаха наилазили на потешкоће и често једва постизали какав-такав континуитет у издажењу публикације, они су од Петрановића наслиједили разрађен концепт часописа, па им је, бар у том погледу, уреднички посао био олакшан (премда је сваки нови уредник давао лични печат часопису и уносио новине у сам концепт периодика).

3. 3. 1. Судаћи према првим бројевима часописа, Петрановић је већ од треће књиге *Магазина* утврдио концепт периодика. Прва два броја умјесто одреднице 'магазин' у наслову садрже одредницу 'алманах': *Српско-далматински алманах*, тако да ће свој коначни назив *Српско-далматински магазин* добити 1838. године (уп. SDM, 1938). Рубрике које чине окосницу његовог садржаја јесу *Прозаическа сочиненија и преводи*, *Стихотворенија* и *Љетопис православне цркве у Далмацији*. Међу прозним текстовима најзаступљеније

су моралне приповијетке, путописи, морално-религиозни текстови, а међу поетским поезија родољубивог, поучног и пригодног карактера. Наведене рубрике је први уредник *Магазина* попуњавао прилозима сарадника, а у недостатку текстова неријетко је то, о чему је већ било ријечи, чинио сопственим потписаним или непотписаним прилозима. Часопис је одмах привукао пажњу читалаца и изван граница Далмације, о чему најрјечитије свједоче и посљедње странице свих бројева *Магазина*, које су биле резервисане за имена пренумераната (предбројника или претплатника) периодика.

4. Закључна разматрања

4. 1. Иако је *Магазин* у том тренутку био прво и једино српско гласило те врсте у Далмацији, а његов опстанак од националног значаја, највећи терет у вези с објављивањем периодика био је на уредницима – од сакупљања новчаних средстава за штампу, преко агитовања међу потенцијалним сарадницима или попуњавања рубрика сопственим текстовима уколико за одређени број часописа није пристигао довољан број прилога. Штампан је захваљујући претплатама читалаца, али су се уредници неријетко лично задуживали да би могли одштампати поједине бројеве *Магазина* (в. Ргра-Јовановић, 1988). О својим уредничким проблемима Божидар Петрановић у *Магазину* ријетко или никако не говори, али зато то чини његов наследица на уредничкој позицији, Ђорђе Николајевић, који пише о потешкоћама с којима се као уредник публикације сусретао (в. SDM, 1842:pp.3–4; SDM, 1849:pp.3–6; SDM, 1850:pp.3–4), молећи притом у више наврата своје сународнике да га неко одмијени преузимањем уредничког кормила у *Магазину*. То што замјене није било, а Николајевић ипак није одустајао од повјереног му посла, иако му личне и професионалне околности нису ишле на руку, најбоље говори о томе колико су за Србе у Далмацији континуитет *Магазина* и уопште његово покретање били важни.

4. 1. 2. Премда је уредио свега шест бројева *Магазина*, Божидар Петрановић ће својом уређивачком концепцијом утицати на све потоње уреднике часописа, а самим покретањем *Српско-далматинског магазина* директно ће подстакнути културни и национални препород далматинских Срба. Кроз *Српско-далматински магазин* могуће је посредно пратити, кроз садржаје и карактер његових рубрика и текстова, друштвена и политичка збивања дате епохе, али и утицај самог *Магазина* на подизање националне свијести код Срба у Далмацији (уп. Ргра-Јовановић: 1988). Часопис је штампан на народним језику, старом ћирилицом, што је у вријеме доминације италијанског језика и

културе у Далмацији било од изузетне важности за ондашње Србе. Покренут иницијално управо за далматинске Србе, *Магазин* никада није имао регионални карактер већ је, што је више пута наглашавано, читан у свим покрајинама. Он временски кореспондира с препородним активностима Људевита Гаја и *Данице илирске*, а његова оријентација је у првом реду културно-просвјетитељска и вјерска. С тим у вези важно је нагласити да није био намијењен само српским читаоцима, као што ни сарадници у *Магазину* нису били искључиво Срби, па су тако у периодичку сарађивала имена попут Ива Франа Јукића, Станка Врза или Петра Прерадовића.

4. 1. 3. Својом концепцијом *Српско-далматински магазин* несумњиво је утицао на подизање националне свијести Срба у Далмацији, прије свега путем историјских рубрика у којима је обрађивана општа историја Словена, историја Срба у Далмацији, као и историја Српске православне цркве на овом простору. Управо се овако осмишљеним *Магазином*, још од свезака којима је лични печат и основно усмјерење дао први уредник Божидар Петрановић, 'у условима непостојећих државно-правних оквира националне институционализације, кроз културну дјелатност, [...] обликовала свијест о појединим идејним концептима који ће бити уткани у националну идеологију и касније се манифестирати и у виду политичког програма' (Ргра-Јовановић, 1988:р.13) далматинских Срба до којих је путем претплате *Српско-далматински магазин* стизао.

Извори

1. *Српско-далматински алманах* (1836) књига I, уредник Теодор Петрановић. Карлштат.
2. *Српско-далматински алманах* (1837), књига II, уредник Теодор Петрановић. Карлштат.
3. *Српско-далматински магазин* (1838), књига III, уредник Теодор Петрановић. Задар.
4. *Српско-далматински магазин* (1839), књига IV, уредник Теодор Петрановић. Задар.
5. *Српско-далматински магазин* (1840), књига V, 1840, уредник Теодор Петрановић. Задар.
6. *Српско-далматински магазин* (1841), књига VI, уредник Теодор Петрановић. Задар.
7. *Српско-далматински магазин* (1842), књига VII, уредник Георгије Николајевић. Задар.

8. *Српско-далматински магазин* (1843), књига VIII, уредник Георгије Николајевић. Задар.
9. *Српско-далматински магазин* (1844), књига IX, уредник Георгије Николајевић. Задар.
10. *Српско-далматински магазин* (1845), књига X, уредник Георгије Николајевић. Задар.
11. *Српско-далматински магазин* (1846), књига XI, уредник Георгије Николајевић. Задар.
12. *Српско-далматински магазин* (1847), књига XII, уредник Георгије Николајевић. Задар.
13. *Српско-далматински магазин* (1848), књига XIII, уредник Георгије Николајевић. Задар.
14. *Српско-далматински магазин* (1849), књига XIV, уредник Георгије Николајевић. Задар.
15. *Српско-далматински магазин* (1850), књига XV, уредник Георгије Николајевић. Загреб.
16. *Српско-далматински магазин* (1851), књига XVI, уредник Георгије Николајевић. Загреб.
17. *Српско-далматински магазин* (1856), књига XVII, [за 1852–1853. годину], уредник Георгије Николајевић. Беч.
18. *Српско-далматински магазин* (1859), књига XVIII, [за 1854–1859], уредник Георгије Николајевић. Беч.
19. *Српско-далматински магазин* (1860), књига XIX, уредник Георгије Николајевић. Загреб.
20. *Српско-далматински магазин* (1861), књига XX, уредник Георгије Николајевић. Беч.
21. *Српско-далматински магазин* (1862), књига XXI, уредник Георгије Николајевић. Задар.
22. *Српско-далматински магазин* (1863), књига XXII, уредник Герасим Петрановић. Задар.
23. *Српско-далматински магазин* (1864), књига XXIII, уредник Герасим Петрановић. Задар.
24. *Српско-далматински магазин* (1865), књига XXIV, уредник Герасим Петрановић. Задар.
25. *Српско-далматински магазин* (1866), књига XXV, уредник Герасим Петрановић. Задар.
26. *Српско-далматински магазин* (1867), књига XXVI, уредник Герасим Петрановић. Задар.
27. *Српско-далматински магазин* (1868), књига XXVII, уредник Герасим Петрановић. Задар.

28. *Српско-далматински магазин* (1869), књига XXVIII, уредник Георгије Николајевић. Задар.
29. *Српско-далматински магазин* (1870–1871), књига XXIX, уредник Герасим Петрановић. Задар.
30. *Српско-далматински магазин* (1873), књига XXX, уредници Љубомир Вујновић и Никодим Милаш. Задар.

Литература

1. Аноним (1909) Стогодишњица дра Божидара Петрановића. *Босанска вила*. бр. 9/ год. XXIV. Сарајево.
2. Влачић, Љ. (1929) Др Божидар Петрановић и унија. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*. Београд. Књига IX.
3. Гавриловић, С. и др. (1981) Од првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878. *Историја српског народа*. Београд. 5, II.
4. Деретић, Ј. (1985) *Алманаси Вуковог доба*. Београд, Институт за књижевност и уметност.
5. Калинић, В. (2014) *Културни препород Срба у Северној Далмацији од 1848. до 1914.* (рукопис докторске дисертације). Факултет политичких наука Универзитета у Београду.
6. Кашић, Д. (1975) *Светли гробови православних Шибенчана*. Шибеник, Православна епархија далматинска.
7. Крестић, В. (2010) *Историја Срба у Хрватској и Славонији (1848–1914)*. Београд, Завод за уџбенике.
8. Милутиновић, К. (1979) Божидар Петрановић 1809–187. *Књижевна хрестоматија. Из културне баштине српског народа у Хрватској*. Загреб, Просвјета.
9. Окука, М. (1987) Вуков језик и *Српско-далматински магазин* код босанскохерцеговачких Срба. *Живот*. Сарајево. 5, XXXVI; 606–614.
10. Перић, И. (1983) Културна и политичка дјелатност Божидара Петрановића. *Радови*. Загреб, Институт за хрватску повијест; 45–96.
11. Прпа-Јовановић, Б. (1988) *Српско-далматински магазин 1836–1848. Препордне идеје Срба у Далмацији*. Сплит–Београд, Књижевни круг – Институт за књижевност и уметност.
12. Петровић, Р. (1990) Далмација у XIX стољећу. *Историјски записи*. Подгорица. година LXIII /3– 4.
13. Сједоглавић, В. (2007) Др. Божидар (Теодор) Петрановић (1809–1874) Просвјетитељ 'од вјекова занемареног народа'. *Српско-далматински магазин*. Сплит, СКД Просвјета Загреб – Пододбор Сплит, свезак II; 7–15.
14. Сундечић, Ј. (1878) *Живот и рад Божидара Петрановића*. Дубровник.
15. Таргаља, И. (1964) *Почеци историје опште књижевности код Срба*. Београд, Српска академија наука и уметности.

Danijela D. Jelić
University of Banja Luka
Faculty of Philology
Department of Serbian Studies

BOŽIDAR PETRANOVIĆ AND THE EMERGENCE OF PERIODICALS IN SERBIAN IN THE PROVINCE OF DALMATIA

Summary

Božidar Petranović belongs to a group of prominent actors as regards to the 19th-century Serbian culture in the province of Dalmatia (part of the present-day Croatia). Although his social engagement is versatile (among other things, he was a law attorney, a writer, a literary historian, a translator, a deputy in the parliament, a creator of legal documents, and a historian), one of his most notable contributions would be the establishment and subsequent editing of a journal entitled *Srpsko-dalmatinski magazin*, the first publication dealing with Serbian literature in Dalmatia, whose influence was felt far beyond the imagined borders. For that reason, this paper is focused on the editorial, cultural, and literary engagement of Božidar Petranović among the Serb population in Dalmatia, especially as regards to the aforementioned journal.

► **Key words:** Božidar Petranović, *Srpsko-dalmatinski magazin*, literary journal, Dalmatia, Serbs, 19th century.

Sources

1. *Srpsko-dalmatinski almanah* (1836) knjiga I, urednik Teodor Petranović. Karlštat.
2. *Srpsko-dalmatinski almanah* (1837), knjiga II, urednik Teodor Petranović. Karlštat.
3. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1838), knjiga III, urednik Teodor Petranović. Zadar.
4. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1839), knjiga IV, urednik Teodor Petranović. Zadar.
5. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1840), knjiga V, 1840, urednik Teodor Petranović. Zadar.
6. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1841), knjiga VI, urednik Teodor Petranović. Zadar.
7. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1842), knjiga VII, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
8. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1843), knjiga VIII, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
9. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1844), knjiga IX, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
10. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1845), knjiga X, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
11. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1846), knjiga XI, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
12. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1847), knjiga XII, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
13. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1848), knjiga XIII, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.

14. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1849), knjiga XIV, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
15. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1850), knjiga XV, urednik Georgije Nikolajević. Zagreb.
16. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1851), knjiga XVI, urednik Georgije Nikolajević. Zagreb.
17. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1856), knjiga XVII, [za 1852–1853. godinu], urednik Georgije Nikolajević. Beč.
18. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1859), knjiga XVIII, [za 1854–1859], urednik Georgije Nikolajević. Beč.
19. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1860), knjiga XIX, urednik Georgije Nikolajević. Zagreb.
20. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1861), knjiga XX, urednik Georgije Nikolajević. Beč.
21. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1862), knjiga XXI, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
22. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1863), knjiga XXII, urednik Gerasim Petranović. Zadar.
23. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1864), knjiga XXIII, urednik Gerasim Petranović. Zadar.
24. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1865), knjiga XXIV, urednik Gerasim Petranović. Zadar.
25. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1866), knjiga XXV, urednik Gerasim Petranović. Zadar.
26. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1867), knjiga XXVI, urednik Gerasim Petranović. Zadar.
27. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1868), knjiga XXVII, urednik Gerasim Petranović. Zadar.
28. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1869), knjiga XXVIII, urednik Georgije Nikolajević. Zadar.
29. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1870–1871), knjiga XXIX, urednik Gerasim Petranović. Zadar.
30. *Srpsko-dalmatinski magazin* (1873), knjiga XXX, urednici Ljubomir Vujnović i Nikodim Mlačić. Zadar.

References

1. Anonim (1909) Stogodišnjica dra Božidara Petranovića. *Bosanska vila*. br. 9/ god. XXIV. Sarajevo.
2. Vlačić, Lj. (1929) Dr Božidar Petranović i unija. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*. Beograd. Knjiga IX.
3. Gavrilović, S. i dr. (1981) Od prvog ustanka do Berlinskog kongresa 1804–1878. *Istorija srpskog naroda*. Beograd. 5, II.
4. Deretić, J. (1985) *Almanasi Vukovog doba*. Beograd. Institut za književnost i umetnost.
5. Kalinić, V. (2014) *Kulturni preporod Srba u Severnoj Dalmaciji od 1848. do 1914*. (rukopis doktorske disertacije), Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
6. Kašić, D. (1975) *Svetli grobovi pravoslavnih Šibenčana*. Šibenik, Pravoslavna eparhija dalmatinska.
7. Krestić, V. (2010) *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji (1848–1914)*. Beograd, Zavod za udžbenike.

8. Milutinović, K. (1979) Božidar Petranović 1809–187. *Književna brestomatija. Iz kulturne baštine srpskog naroda u Hrvatskoj*. Zagreb, Prosvjeta.
9. Okuka, M. (1987) Vukov jezik i *Srbsko-dalmatinski magazin* kod bosanskohercegovačkih Srba. *Život*. Sarajevo. 5, XXXVI; 606–614.
10. Perić, I. (1983) Kulturna i politička djelatnost Božidara Petranovića. *Radovi*. Zagreb, Institut za hrvatsku povijest; 45–96.
11. Prpa-Jovanović, B. (1988) *Srbsko-dalmatinski magazin 1836–1848. Preporodne ideje Srba u Dalmaciji*. Split–Beograd, Književni krug – Institut za književnost i umetnost.
12. Petrović, R. (1990) Dalmacija u XIX stoljeću. *Istorijski zapisi*. Podgorica. godina LXIII /3– 4.
13. Sjedoglavčić, V. (2007) Dr. Božidar (Teodor) Petranović (1809–1874) Prosvjetitelj ‘od vjekova zanemarenog naroda’. *Srbsko-dalmatinski magazin*. Split, SKD Prosvjeta Zagreb – Pododbor Split, svezak II; 7–15.
14. Sundečić, J. (1878) *Život i rad Božidara Petranovića*. Dubrovnik.
15. Tartalja, I. (1964) *Počeci istorije opšte književnosti kod Srba*. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti.

Преузето: 30. 9. 2023.
Корекције: 10. 1. 2024.
Прихваћено: 15. 1. 2024.